

'מושבות יהודיות' בדיונים הראשוניים על בעיית היהודים

התהוותה של מגמת האמנציפציה היהודית¹ ושל 'שאלת היהודים המודרנית'² הקשורה אליה קשר הדוק, נמשכה תקופה של מאה שנה ויותר — ואין זה משנה, מתי מבקשים לגלות את התחלותיה: מראשית התערותם של אזרחים יהודיים במושבות האמריקניות,³ מהשפעת כתבי הדיאסטים, מהתחלת ההשכלה הכללית,⁴ או מן הוויכוחים על הנאטוראליזציה של היהודים באנגליה (1753) והדיה בגרמניה.⁵ בין כה וכה, הכול מזדים שהמחיצות התיאולוגיות, אשר שני הצדדים עמלו עמל רב בהקמתן ואשר הגבילו את מקומם של היהודים בחברה הנוצרית במשך דורות רבים, החלו מתמוטטות ומתפרקות. בד בבד נשתנו התנאים הכלכליים, בהם היו נתונים עמי אירופה המערבית, ועם שינוי זה החלו הוגי-דעות ובעלי תורות כלכליות חד-שות — כמראקאנטיליסטים ופיסיוקראטים — לפתח מושגים חדשים שחתרו תחת מוסדי הסדר הישן. נתגבשו שיטות מדיניות חדשות, שלא גרסו עוד את הרחקתם הגמורה של היהודים מכלל חיי המדינה, ומאו מחצית המאה הי"ח מצאו מלות-הקסם החדשות כמו סובלנות, תועלת-המדינה וריבוי תושביה, אוזן קשבת במידה גוברת והולכת, עד כי השפעתן ניכרה גם בוויכוחים על מעמדם של היהודים במדינה.

נקודה אחת הזדקרה בדיונים המוקדמים האלה בשאלת היהודים, שנעלמה מעיניהם של ההיסטוריונים היהודיים, כנראה בהשפעת האמנציפציה האינדיבידואלית,⁶ כפי שהחלה מתגשמת מאז המהפכה הצרפתית. ודווקא נקודה זו עשויה להצביע על דרך האמנציפציה החורגת מן הדרך, שבה הלכו מדינות אירופה למעשה בקבלן את יהודיהן כאזרחים — אך מאידך גיסא יש בה אולי משום סימן ראשון

1. השווה: J. Katz, 'The Term "Jewish Emancipation" Its Origin and Historical Impact', *Studies in Nineteenth-Century Jewish Intellectual History* (ed. A. Altmann) Cambridge Mass. 1964, pp. 1—25.
2. השווה: J. Toury, '“The Jewish Question” — A Semantic Approach', *Yearbook of the Leo Baeck Institute*, XI (1966), pp. 85—106.
3. S.W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, New York 1937, II, pp. 164 ff.; idem, 'Newer Approaches to Jewish Emancipation', *Diogenes*, No. 29, Spring 1960, pp. 56—81.
4. Katz, 'The Term', pp. 4—10; A. Hertzberg, *The French Enlightenment and the Jews*, New York 1968, pp. 179 ff.
5. השווה 'טורי', מהומה ומבוכה במהפכת 1848, מרחביה 1968, פרק ד.
6. 'טורי', 'אמנציפציה ואסימילציה', ילקוט מורשת, ב (1964), עמ' 167—182.

לנוסח מוקדם של האנטישמיות הפוליטית המתגבשת.⁷ הכוונה לאספקט מסוים בוויכוח על הבעיה, כיצד לבצע את 'תקנתם' של היהודים ואת התערותם המלאה במסגרת המדינית.

אם להתעלם מן המתנגדים העקרוניים, ששללו תכלית שלילה את עצם האפשרות של התערות כזאת, ואף מאלה שהוסיפו לדגול גם בדור ההשכלה בהמרת הדת כדרך היחידה לקליטת היהודים בחברה הנוצרית — הרי בוויכוח על 'תיקונם' של היהודים הצטיירו מראשיתו שלוש גישות להשגת המטרה האינטגראטיבית: הוגי הדעות העקביים ביותר גרסו שוויון זכויות מלא ולאחר, ללא כל תנאי מוקדם, שכן ראו בדיכוי היהודים את הגורם המכריע ל'מגרעותיהם'; עם ביטול הדיכוי, תיעלמנה גם תוצאותיו, והיהודים ישתלבו עד מהרה בקרב שאר האזרחים, כשוויים בין שווים.⁸ אך אלה היו המיעוט. רוב המתדיינים חייבו את קבלת היהודים כאזרחים במדינה רק אם יוכיחו בעליל את רצונם להתערות מלאה בחברת המדינה, ואת תועלתם לכלכלתה. אלה דגלו אפוא ממילא באמנציפציה סלקטיבית של אותם הפרטים שיעמדו במבחן 'החינוך' והפרודוקטיביוציה, ושיוזכו תמורת זאת לזכויות האדם והאזרח. ברם, סופרים אחדים, ולצדם גם מדינאים, הסתייגו מן הגישה החינוכית-אינדיבידואלית, ופיתחו במקומה גישות חינוך קולקטיביות, שהתבססו על הקמת יישובים יהודיים בשטחים מיוחדים, שבהם תזכה הקבוצה היהודית לזכויות, בתנאי שתצליח במשימתה ההתישבותית.

ההצעות מן הסוג האחרון התכוונו תחילה לטובת היהודים, אך עד מהרה עטו עליהן שונאי ישראל, כדי לגבולן למטרותיהם רוויות השיטנה. בין כה וכה נשכחו כיום כמעט כליל התכניות ההתישבותיות דאז, ולכן ייעשה כאן הנסיון להעלותן מחדש מתהום הנשייה.



ככל הנראה הוצעה ההצעה הראשונה להקמת מושבה יהודית בקיץ של שנת 1778. או הופיע מאמר ארוך במוסף של עיתון חשוב של צפון-גרמניה,⁹ ה-Gelehrte Beiträge zu den Braunschweigischen Anzeigen, שהכיל, בין השאר, גם תכנית התישבותית מסוימת. לא ידוע, מה גרם לפרסום ההצעה, ואף מחברה נשאר עלום שם עד היום. למרות זאת ניתן אולי לשער השערות מסוימות על נסיבות הפרסום. מאז 1776 התנהל ויכוח על 'תיקונם' של היהודים בירחון אחר בעל מוגיטין, שעורכו, י' איזלין, דבק בהשקפתיו החינוכיות של באזידו והושפע מתורותיהם של

7. להגדרת האנטישמיות המודרנית בלבושה הפוליטי, ראה טורי, מהומה, עמ' 115—119.

8. בגרמניה לראשונה: J. Toury, 'Eine ver- : כלומר כ־30 שנה לפני כריסטיאן דוהם. הקונטרס הודפס מחדש: J. Toury, 'Eine ver- : gessene Frühschrift zur Emanzipation der Juden in Deutschland', *Bulletin des Leo Baeck Instituts*, N. 48, 1969 [1972], pp. 253—281

9. 'Über die Juden', *Gelehrte Beiträge, zu den Braunschweigischen Anzeigen*, Nos. 58, 60, 61, 62, July/Aug. 1778, Cols. pp. 483—488, 497—518

הפיסיוקראטים הצרפתיים. הוא הדפיס תחילה מאמר מאת פרופסור שלטוויין מבאדן, אשר הציג לפני הקוראים 'בקשה אל רמי המעלה בדבר היהודים',¹⁰ למען יתנו אפשרות ליהודים ללמד את בניהם מלאכות. היתה זאת אולי ההצעה הראשונה להנהגת מדיניות 'חינוך' עקבית ברוח פיסיוקראטית, ש'תתקן' את ילדי ישראל על-ידי פרודוקטיביזציה. מאמר זה זכה לשורה של הערות והסתייגויות בגליונות הבאים של הירחון, וגם העורך איזלין נטל חלק בדיון והשמיע את קולו בזכות ההצעה.¹¹ אין אמנם שום ראיה לכך, שהמאמר ב-*Gelehrte Beiträge* שייך לסידרת התגובות על 'בקשתו' של שלטוויין, אבל מחברו אימץ לעצמו את טיעונו של זה, והדעת גותנת שקיימת תלות כלשהי בין המאמר מ-1778 ובין הוויכוח שקדם לו.

המאמר מבראונשוויג מתאר תחילה את חייהם הדתיים והחינוכיים של יהודי המדינה ומצר על עיסוקם הבלעדי במסחר. אך חלק גדול ממנו מוקדש לתיאור גורלם הקשה מנשוא של הקבצנים היהודים, הנוודים מקהילה לקהילה והחיים מנדבות אחיהם, ללא קורת גג, ללא תעסוקה וללא זכות חוקית לשהות באיזשהו מקום. כנוצרי המחבר דוגל בזכויות האדם, אף של היהודים, ותובע את תיקון דרכי פרנסתם וחינוכם. על המדינה להתעניין ולדאוג לאורח חייהם התקין, למען ירימו אף הם את תרומתם לטובת הכלל. לשם כך הוא ממליץ על הפרודוקטיביזציה של כל אלה שאינם מוצאים את פרנסתם במסחר:

ניתן להעסיקם בבתי חרושת לטוויה, לאריגה וכדומה, ויש לספק להם גם חומר לכך מבתי-העבודה [...]. ומי יסרב להחכיר להם מגרש, גינה או חלקת שדה, למען יגדלו לעצמם ירקות [...].

לבסוף הוא מעלה את רעיון הקמתו של יישוב יהודי נפרד, וזאת בעיקר לשם פתרון בעיית הקבצנים הנוודים. הוא מציע אפוא:

ליסד מושבה של יהודים, במקום שיאפשר להם [...]. להתפרנס מיגיע כפיהם [...]. את תוצרתם יוכלו למכור תמורת כסף מלא, בין לסוחר [הנוצרי] ובין לאנשי שלומם. מדוע לא יותן להם מקום עלי אדמות, גם המה הגם בני-אדם, ואי-פעם אף היו עם מפואר [...].

שורות אלה נבעו בוודאי משיקולים הומאניטריים ומהלכני-רוח פיסיוקראטיים, ובתוכנו הן עולות בהרבה על הצעותיו של שלטוויין. נשאלת השאלה, אם נמצא מישהו בקרב האישים שעסקו בהוצאת ה-*Gelehrte Beiträge* שדגל במגמות של רפורמות פיסיוקראטיות ורוח פילאנתרופית, כפי שבאו לידי ביטוי במאמר הנידון. סביר להניח שמאמר כגון זה לא יכול היה להתפרסם מבלי שיד העורך עצמו תהיה בענין. העורך היה אז יוליוס אוגוסט רמר (Remer), פרופסור בקולג' של בראונ-שוויג וראש לשכת המודיעין של גסיכי המדינה, 'שלפי גילו ולפי דעותיו השתייך

Schlettwein, 'Bitte an die Grossen wegen der Juden', *Ephemeriden der* 10
ibid., 1777, I, No. 2, : *Menscheit* 1776, I, No. 10, pp. 47-54
 תשובות והערות לכך : pp. 31-34, 126-129, 129-128

11. שם.

אל החברים לדעה של לסינג.¹² אמנם אין לנו ראיה לקירבה אישית בין לסינג לרמר, אך מכל מקום ידוע איש-ביניים, שקשריו אל לסינג ואל רמר גלויים: היה זה פרופסור אחר בקולג' של בראונשווייג ואחד מידידיו הקרובים של המשורר, י"א אברט (Ebert), שבתיווכו הוזמן לסינג לכהן כספרן בולפנביטל הסמוכה לבראונ-שווייג. אף כי אי אפשר ליחס את המאמר הנידון בוודאות לאברט או לרמר, מכל מקום מתבקשת ההשערה, שמקורו בחוג שעליו השפיעו דעותיו של לסינג ואישיותו. ואכן, מחבר הדברים 'על היהודים' מסתמך בעצמו בגוף מאמרו על הספרן מולפנ-ביטל ומביא ראיה מכתביו של זה להנחתו, כי ישנם יהודים ישרים ובעלי שאר-רוח: 'מדי פעם תמצא גם טיפוסים אוריגינליים, כפי שתוארם לסינג בקומדיה שלו "היהודים"'.¹³

אמנם לסינג לא נקט מעולם עמדה בשאלת הצעדים המעשיים הדרושים להשתלבות היהודים בחיים האזרחיים, ובוודאי לא הגה בייסוד מושבות יהודיות, אך ייתכן מאוד, שאידיאל הסובלנות האנושית שלו נתן למישהו מחוג מוקיריו את הדחיפה להעלאת הצעת ההגשמה הקונסטרוקטיבית. ואין נפקא מינה אם בעל המאמר היה העורך עצמו או חברו אברט, או מישהו אחר מסביבתם, שזהותו גש-תכחה במשך הדורות.

פרסומה של תכנית התישבותית מטעמים הומאניטריים ומטעמי התועלת הממלכ-תית לא נשאר בלי הדים. לאחר כשנתיים הופיעה הצעה דומה בהקשר ראדיקלי יותר: בקובץ מאמרים במדעי המדינה בעריכתו של שמוהל (J.C. Schmohl) נכלל דיון ארוך על בעיית היהודים, תחת הכותרת המזוהה 'קטע מתוך תולדות חייו של מטביל-חדש באָלוּאס'. העורך טען, כי מצא את כתב-היד וסידר אותו לדפוס 'מתוך מספר רב של דפים'. לקטעים ניתנה כותרת המשנה רבת המשמעות: 'מחקר, אם ובאילו נסיבות יכולים — ולתועלת המדינה אף תיביים — להתיר ליהודים לא רק חופש דת, אלא אף זכויות שוות עם הגוצרים כבני-אדם וכאזרחים'.¹⁴ את הדחיפה לחיבור הקטעים נתנה, כביכול, שאלת-פרס של 'החברה הפילנתרופית בשטראס-בורג'. אך לא על החברה ולא על שאלת-הפרס נודע דבר ממקור אחר, ויש להניח שהמחבר הלביש את כוונותיו באיצטלה זו, כשם שהסתיר את זהותו המסווה של חבר כת-המטבילים, כדי להשמיע השקפות בורגניות-מהפכניות, לאו דווקא מתוך רגשי סובלנות דתית, אלא בעיקר מתוך דבקות בתיאוריות הכלכליות-פיסוקראטיות.

K. Steinacker, *Abklang der Aufklärung und Wiederhall der Romantik in Braunschweig*, Brunswick 1939, p. 40

Gelehrte Beiträge, No. 58, Col. 487

J.C. Schmohl, 'Fragment aus der Lebensgeschichte eines Elsasser Wiedertäufers, oder Untersuchung, ob und in welchen Umständen man den Juden nicht nur freies Religions-Exerzizium, sondern selbst gleiche Rechte des Menschen und Bürgers mit den Christen einräumen könne und zum Vortheil des Staats müsse,' *Sammlung von Aufsätzen verschiedener Verfasser besonders für Freunde der Cameralwissenschaften und der Staatswirtschaft*, Leipzig 1781, pp. 57—103

עם זאת יתכן, שהעילה המעשית לחיבור המאמר נעוצה בפרשה אקטואלית שהיכתה אז גלים באלזס — היא פרשת זיוף הקבלות לתשלומי החובות שחבו נוצרים ליהודי החבל בידי פראנסואה הל.¹⁵ עם זאת טוען המחבר, שכוונתו היא, כי הצעותיו תתגשמה בגרמניה דווקא, משום שצרפת רחוקה עדיין מגדלות רוח ומן האנושיות. בין שאר תכניותיו לפרוהוקטיביזציה של היהודים כלולה גם זאת:

להתיר להם להקים לעצמם יישובים ואיגודים, כי מכך יצמח רווח רב למדינה, [...] אף אם יישבו תחילה רק תבלים שוממים ומרוחקים מסוֹיִמים, ויעסקו במלאכות מעטות ודלות חשיבות. אף אם ינהל תחילה רק בעל משק יהודי אחד אחוזת-דומינה בעזרת פועלים ופועלות מבני היהודים [...] ואם נפח או עגלון יהודי אחד יפתח שם את סדנתו [...] עד שיתנזרו שאר הנתינים ממשפטיהם הקדומים [...] וימסרו ליהודים מקרקעותיהם במכירה או בחכירה, ולו אף מן האדמות הגרועות והמרוחקות שבכפר [...] כך שיווצרו משקים יהודיים בקצה גבול [הכפר...] עד שיווכחו כפרים שלמים בתועלת הגדולה, וימכרו שטחי מרעה מיותרים או אדמות-בור ליהודים.¹⁶

לפינו אפוא תכנית התישבות בעלת שלושה שלבים: נסיון ראשון בדומינה של נסיד; העתקת הנסיון לפאתי כפר אחד; והקמת יישובים במספר מסוים על אדמות בור ליד כפרים אחרים. בכל אחד מן השלבים ישולבו במשק החקלאי בעלי מלאכה יהודים אחרים.

אין לדעת, אם הצעה זו זכתה להדים כלשהם, כי הדיון בדבר היישובים היהודיים נעשה עד מהרה חלק מן הוויכוח הקולני מסיביב ליתעודת הסובלנות של יוסף השני ומסיביב לספרו של כריסטיאן וילהלם דוהם 'על תקנתם האזרחית של היהודים'. אך בטרם יתוארו ויכוחים אלה, יש להזכיר את הרמז הידוע למדי לארץ-ישראל, הקודם להם מבחינה כרונולוגית, והחורג מתכניות ההתישבות, כפי שהועלו עד כה — הכוונה לסצנה הקצרה במחזה הנוערים של פרידריך שילר, 'השוודים', שבה משמיע השודד שפיגלברג את הדברים הבאים:

שתה, אחא, שתה — מה תאמר אם נתייהד ונקים מחדש את מלכות ישראל? [...] אכן, בדרך נס אני נימול, אך תאמר, כלום אין זאת תכנית מחוכמת ונבלבת? נפרסם קול קורא בכל קצווי תבל ונזמן לארץ-ישראל כל מי שאינו טועם בשר חזיר. ואני אוכיח בתעודות מהימנות, כי הורדוס הטטרארך היה מאבות אבותי ועוד כהנה. זאת תהיה תרועת ניצחון, כשיעלו ליבשה ויחלו לחדש ולבנות את ירושלים. ועתה נתאמר לתורכים באסיה ונחשל את הברזל בעודו חם; נחטוב את ארוי הלכנון ונבנה אניות; ונעשה סחר-מכר ברקמות ישנות ובאבזמים — כל העם כולו. בינתיים [...] ¹⁷

15. השווה: Hertzberg, *Enlightenment*, pp. 292 ff.

16. Schmohl, 'Fragment', pp. 97 ff.

17. מערכה ראשונה, סצנה שניה, התרגום שלי.

היו ששיערו, כי שילר רמז בדברים אלה, בדרך האירוניה, לתכניות ממשיות שרווחו כנראה בשנת 1772 בליבורנו, ושהסתמכו על נכונותו, כביכול, של עלי-ביי, שליט מצרים, למסור לידי היהודים חבלים מארץ-ישראל תמורת תשלומי כסף.¹⁸ אפס, אין למצוא כל ראייה מוחשית לאפשרות ששילר שמע עליה או על תכנית מוקדמת יותר שהוצעה בסודי-סודות למשה מנדלסון על-ידי 'איש רם-מעמד'.¹⁸ אמתקבל יותר על הדעת, שדמותו של שפיגלברג נוצרה לפי מתכונתו של אחד הפראנקיסטים, שראשוניהם הגיעו מאז 1775 לאוסטריה ולגרמניה, לפני ששרידיהם השתקעו סופית באופנבאך. יש רגליים לדבר, שחצר המלוכה בווינה השתמשה בהם כבסוכנים נגד התורכים, שעה שיעקב פראנק עצמו הלם על כיבוש טריטוריות תורכיות לאנשיו ולעצמו.¹⁹ לרקע הפראנקיסטי מתאים הפרט, ששפיגלברג נימול, נושא שם בעל צליל יהודי ומדבר בעגה שצלילה אינו גרמני — ועם כל זאת לא אופיין בידי שילר כיהודי.



מה ששלל שילר בדרך האירוניה, ומה ששימש לפיסיוקראטים יסוד לדיוגנים רציניים על 'תיקון' היהודים, לא נעלם מעיניהם של שונאי ישראל. אלה קפצו עד מהרה על תכניות ההתישבות והשתמשו בהן למטרותיהם הנלוות. משעה שנודעו בציבור הנחיותיו של הקיסר יוסף השני לחיבור תקנות יהודים חדשות, החלו מופיעים קונטרסים למכביר בכירות ממלכתו — בווינה ובפראג.²⁰ ראשית הפולמוס היתה אמנם בסניגוריה על היהודים ועל מדיניות הסובלנות של יוסף,²¹ אך עד מהרה התגברו קולות השיטנה. המשוקצים מביניהם היו של איגנאץ קלינגלר בפראג²² ושל 'קובולט'²³ (כנראה שם-עט) בווינה.²³ שניהם הפריחו הצעות ליישובם של היהודים מחוץ לבוהמיה ולאוסטריה, כאלטרנטיבה להרחבת זכויותיהם, שנראתה לשני המחברים (ולרבים אחרים) כ'מסוכנת' לשלום הממלכה. קלינגלר הציע לישבם בפאנאט, שהיה כמעט ריק מיהודים. היהודים המתישבים יכשירו בניגע כפיהם בחבל המוזנח שטחים לעיבוד חקלאי, ובהוציאם לחם מן האדמה יוכיחו את רצונם ואת יכולתם לקבלת זכויות. קונטרסו של קלינגלר זכה כנראה להצלחה מסוימת, כי מחברו הודיע על הדפסת

18. N.M. Gelber, *Zur Vorgeschichte des Zionismus*, Vienna 1927, pp. 30—32.
 19. Ben Halpern, 'A note on Ali Bey's "Jewish State"', *Jewish Social Studies*, XVIII (1956), pp. 284—286.
 20. השוה: משה מנדלסון, ירושלים וכתבים קטנים, תל-אביב תש"ו, עמ' 222—225.
 21. G. Scholem, 'Frank', *Encyclopaedia Judaica*, VII, Jerusalem 1971.
 22. V. Eichstädt, *Bibliographie zur Geschichte der Judenfrage*, : רשימה מפורטת, 1750—1848, Hamburg 1938, Nos. 179—198.
 23. Leopold Alois Hoffmann, Prag 1781 (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 179).
 24. I. Klingler, *Über die Unnütz- und Schädlichkeit der Juden im Königreiche Böhme und Mähren*, Prag 1782 (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 189).
 25. Cobult, *Von dem schädlichen Einflusse der unumschränkten Handelsfreiheit der Juden auf den Staat und der Ruin der Bürger*, Vienna 1782, (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 194).

מהדורה חדשה, ובה הבטיח לטפל בתכנית חדשה: 'יש לערוך משאל בקרב היהודים, אם לא יחפצו לחזור את אמריקה' ²⁴ אפס, אין להניח, כי המחבר שאף ברצינות למציאת טריטוריה ליישובם של היהודים. נראה שמגמתו היתה להלעיג את מדיניות הסובלנות של יוסף השני ולהציג את היהודים כבלתי-מוכנים וכבלתי-מוכשרים לפרודוקטיביות.

כוונות דומות היו גם ל'קובולט', מחברו של כתב הפלסטר הווינאי, וזה אף הגה מחשבות מרחיקות לכת מאלה של קודמו בפראג: 'ייסודו של ישוב יהודי בקרב הנוצרים דומה לשחרור "חיה טורפת ביער"', שתטרוף לבטח את כל בעלי-החיים הקטנים; 'כי בכל תכנית יש להתיחס אל היהודי תמיד כאל יהודי, אחרת תיכשל התכנית' לפיכך ראה טעם 'להותירם רק בערי הגבול ובאזורי הספר', לפי דוגמתו של פרידריך השני מלך הפרוסים. בספר יוכלו להחיות את המסחר, תוך ניצול קשריהם עם יהודי חוץ לארץ, וכך יביאו תועלת-מה תמורת הנזקים שהם גורמים בדרכים אחרות למדינה. ²⁵

אך 'פתרון' זה אינו קיצוני במידה שתספק את המחבר. לכן הוא מצרף אליו הצעת התישבות נוספת ומרחיקת-לכת: הואיל ורוח הסחר היהודית לא תועיל בדרך-כלל בתוך הארץ, מוטב

לשלוח אותם לחופים זרים, שבהם יסחרו עם עמים זרים כאוות נפשם; כן יינתנו להם מחוזות אחדים בארצות שוממות, למען יפרו את אדמותיהם ויראו, כיצד יעמדו במשימה. אפשר לכנות את מחוז יישובם באזורים השומ-מים של מדינות הים בשם יהודה, או יהודה-החדשה. לשם ילכו מעתה היהודים — אף כי לא כולם — כאל מולדתם החדשה, ושם יוכלו להתפתח לאזרחים טובים יותר, אם ירצו לעסוק ברצינות בעבודת-האדמה.

מתוך ניסוחם הלגלגני של הדברים מתברר, שאין המחבר חפץ בפתרון של ממש לבעיית היהודים. הוא מטיף רק להרחקתם ממקומות מגוריהם באימפריה ההאבס-בורגית, שממילא לא היתה מעצמה קולוניאלית ולא חלשה על טריטוריות במדינות הים. לפיכך הוא מסיים את קונטרסו בפניה הבאה אל היהודים:

יש נסיכים באירופה, שירחמו עליכם ברוחב לבם, אם תפנו אליהם בשום שכל. אם תרצו בכל הרצינות לעבוד את האדמה [...] תהגו בדבר, תקראו [את אשר כתבת] ותבחרו [בטוב].

ענין המושבות היהודיות, שנידון בקונטרסים הקודמים רק בדרך-אגב, כאחת האפשרויות לפרודוקטיביות, הופך אצל 'קובולט' לנקודה ארכימדית, עליה נסב הפתרון הראדיקלי שישחרר את מדינות האבסבורג מיהודיהן. בזה ניתן האות, ומכאן

24. מצוטט לפי: Eichstädt, *Bibliographie*, No. 190, p. 78. ההדגשה שלי. ההודעה לא נמצאה, והיא הובאה רק בכתב פולמוס, הטוען גם, כי המהדורה השניה נסתיימה בהתנצלות בפני היהודים (שם).

25. Cobult, *op. cit.*, pp. 28—35. מדיניותו של פרידריך השני לא היתה אחידה. בעוד שאישר את התישבותם של היהודים באזורי הספר של שלויה ובמארק, התנגד לה בפרוסיה המזרחית.

ואילך עתידות להופיע הצעות כאלה, או כיוצא באלה, דווקא בפיחם של שונאי ישראל הארסיים ביותר, כמעין שלב ראשון בהכנת הקרקע להצעות עוד יותר ראדיקליות לחיסול בעיית היהודים.



בסכנה זו הכיר ראשון כריסטיאן וילהלם דוהם עצמו, שדחה בחלק השני של ספרו (1783) את טיעוניהם של האנטישמים הראדיקליים מסוגם של קלינגלר וקובולט:

אם צודקים האנשים הללו, הרי יש להשמיד את היהודים מעל פני האדמה, למען לא יסתרו עוד את בינתו וחסדו של בוראם, שסבל אותם עד כה. הגלייתם לאי שומם עשויה אולי כבר לפגוע ביצר הקיום, שעליו מצווים רוב בני-האדם.²⁶

דוהם הסתייג בכך מן הנגימה הגזענית של טיעוני קלינגלר וקובולט, אך אין לפרש את דבריו כאילו הסתייג הסתייגות מוחלטת גם מרעיון המושבות היהודיות. אמת, בחלקו הראשון של חיבורו על תיקונם האזרחי של היהודים דחה דוהם בקצרה את הפתרון הטריטוריאלי, באשר נראה לו כהולם את נטיית היהודים להתבדלות, שדווקא אותה ביקש לשרש על-ידי הצעותיו. אך בכך לא נסתיימה התייחסותו לרעיון. כי מבקרים אחדים של ספרו, שחששו לקבל את הצעותיו לאינטגרציה מלאה של היהודים, דגלו כאלטרנטיבה ברעיון היישובים היהודיים — חלקם בתוך המדינה, וחלקם בארצות מעבר לים²⁷ — והוא חייב היה להתייחס לאלטרנטיבה הזאת בחלקו השני של ספרו.

בעצם המליצו המבקרים לקבץ את היהודים במקום כלשהו בתבל או בחבל כלשהו של ארץ-מולדתם, אך בשל הקשיים הנערמים בפני הגשמת תכנית כזאת, אין למבקרי דוהם ברירה אלא להודות, שיש לעשות אף למען האינטגרציה שלהם במקומות שבהם הם יושבים זה מכבר. אלא שהם מטעימים, כי אין לחרוג מתחומים שבו אלה, וכל היהודים המבקשים להגר מארץ מסוימת, יהויבו לנדוד למקום רחוק, שבו יוכלו לחיות כעם ('volksweise'), ובנפרד משאר בני-האדם.²⁸

בדיבור אחד: מושבות יהודים נראות עתה כשסתום בטחון, שיגן על המדינות האירופיות בפני 'הצפתן' ביהודים. רק בתנאי זה של הגירת העודף מוכן מבקר אחד להסכים להענקת זכויות אורח לתושבים היהודיים הוותיקים בכל מדינה ומדינה, כהצעת דוהם.

המבקר האלמוני חזר על השקפותיו שנית תוך כדי כתיבת ביקורת על התרגום

Ch. W. Dohm, *Über die bürgerliche Verbesserung der Juden*, II, Berlin 1783, p. 22

27. למשל: *Schlözers Briefwechsel*, X, pp. 404 f.; *Ephemeriden*, 1782 I, pp. 250—255

28. *Ephemeriden*, 1782, I, p. 408. המבקר הוא כנראה איש שוויצריה היושב ליד גבול אלזאס והושש מפני כניסת היהודים למולדתו הריקה מיהודים. הוא אף מגן על פרנסואה הל, 'האיש האציל'.

הגרמני של 'תשועת ישראל', ובפרט על הקדמתו של משה מנדלסון לחיבור. הואיל ובהזדמנות זו זכו הדברים ליתר פירוט, רצוי להביאם כאן כדי להאיר את כוונותיו של האיש:

כל מעצמות אירופה או אחדות מהן, או אפילו רק אחת, תבחרנה אי באוקיינוס האטלנטי ויהפכוהו למקום הגליה או ישוב ליהודים. תחילה תוקם מושבה של מאה או מאה וחמישים משפחות יהודיות הגונות, וזאת בצורה שבה יוכלו לעסוק בכל המקצועות הדרושים להם, למען יספקו איש לרעהו את הצרכים הדחופים ביותר. יש לדאוג לכך, שאלה יחיו במשטר מסודר ובאורחות חינוך נאותים, למען יוכלו לתקן את אחיהם, שיישלחו אליהם מאירופה למטרה זו [...] כל עוד יתנהג יהודי כדון [בארץ הולדתו] ולא יהיה ברעיונו, יזכה שם לכל הזכויות [...] אך כשיחטא במאומה [...] יישלח לאי הגלות וימסר לאחיו הטובים, למען יחנכו ויתקנו אותו [...] ²⁹

קיצורו של דבר: מדיניות של חינוך ופרודוקטיביזציה באמצעות הגליה מאורגנת. גם ההצעה לייסוד מושבות בפנים המדינות זכתה לבדיקה חד-צדדית ומעוותת על-ידי אחד מבעלי הפלוגתא של דוהם. ³⁰ המבקר הזה יצא מן ההנחה, שמתישבים יהודיים לא יגויסו לשרות צבאי, ולפיכך 'לא תכלה אותם המלחמה, וכתוצאה מזאת ישתלטו בהכרח על ערים וכפרים שלמים, ואילו יוצאי-הצבא הנכריים ישתעבדו להם. על כך ראה דוהם צורך לענות בעצמו, ³¹ בהדגישו שאף הוא גרס תמיד, כי היהודים יוכלו לזכות לשוויון זכויות רק ככל שימלאו חובות שוות, ובעיקר את חובת הגיוס לצבא. לעומת הסכמתו המפורשת לנקודה זו, עבר עתה דוהם בשתיקה גמורה על בעיית הקולוניזציה היהודית בכללותה. הוא לא הגן עליה, אך גם לא דחה אותה בפעם הזאת. ודומה ששתיקה זו — כהודאה דמיא. כי מעתה שוב לא התנגד דוהם לרעיון המושבות, ואולי אף יותר מזה: בחלק השני של ספרו כלל את דבריו של מבקר אחר, שהציע ליסד יישובים עירוניים של יהודים בעלי-מקצוע, ולא הוסיף לכך שום הסתייגות. ³² זאת ועוד: בשנת הופעתו של החלק השני של ספרו (1783) נתן גם פרסום למאמר חשוב בתקופון שהוא נמנה עם עורכיו: ב'מוזיאון גרמני נדפסה 'איגרתו של יהודי גרמני אל נשיא הקונגרס של ארצות-הברית של אמריקה', ³³ ובה תכנית להתישבותן של כאלפיים משפחות יהודיות מגרמניה באדמות

²⁹ *Ephemeriden*, 1782, II, pp. 417—431.

³⁰ *Schlözers Briefwechsel*, X (1782), pp. 250—255.

³¹ שם, עמ' 279—283.

³² Dohm, *Verbesserung* II, p. 119.

³³ *Deutsches Museum*, 1783, I, pp. 558—566.

Friedr. Günther von Gökingsk לחיבור נדפס מחדש ארבע שנים לאחר מכן, בשינויים קלים, כקונטרס בשם: *Schreiben eines deutschen Juden an den amerikanischen Präsidenten O **, herausgegeben von Moses Mendelssohn (sic!), Frankfurt/Leipzig 1787. עתה גם במהדורה חדשה ובפרשנות מעניינת: H. Lamm: "The so-called 'Letter of a German Jew' etc.", *Publ. Am. Jew. Hist. Soc.*, 1947, pp. 171—184.

שוממות שבארצות-הברית. וכך מסביר המציע:

אנו מבקשים רק להיות נתיני שלוש-עשרה הפרובינציות, ואנו נשלם ברצון כפל המסים לטובתן, אם נקבל רשות להקים מושבות על חשבוננו, כדי לעסוק בחקלאות, במסחר ובאומנויות. כלום אין אנו מאמינים באל אחד, כשם שמאמינים הקווייקרים? כלום יש סכנה או חשש רבים יותר בקליטתנו מאשר בקליטתם? נניח שאלפיים משפחות משלנו מתישבות באחד משימוני אמריקה והופכות אותו לארץ פוריה: כלום יסבלו מזאת תושביהן הוותיקים של הפרובינציות?³⁴

למרות כותרתו של החיבור, אין להעלות על הדעת, שיהודי יכול היה לחברו, כי — לבד מן הסגנון ומהלך-הרוח הנקי מאפולוגטיקה — אין למצוא בין יהודי התקופה כל נטיה לתכנית הגירה מאורגנת. לעומת זאת ראינו, כי הנוצרים בעלי-התכניות לייסוד מושבות יהודיות הכינו את הקרקע להצעה מעין זאת מאז שנת 1778. אמנם קשה לוודא את ההנחה, כי דוהם עצמו חיבר את 'האיגרת'³⁵, אך הדעת נותנת שהוא, כעורך התקופון, הסכים לפחות בקווים כלליים לכוונות המאמר, שכן אחרת לא היה מדפיסו בלי הערת הסתייגות.

מה שטעון בירור הוא רק, איזו מטרה ביקש דוהם להשיג באמצעות פרסום 'האיגרת'. האם ביקש לבחון ברצינות את הדי הצעה בציבוריות היהודית והלא-יהודית בגרמניה ובאמריקה, או שמא רצה להזהיר את חוגי הממשלות של מדינות גרמניה 'מפני התוצאות של דחיית התביעה לשוויון זכויות'?³⁶ אשר לאפשרות הראשונה — ככל הנראה לא הגיעה לידי הקונגרס האמריקני שום בקשה רשמית בנידון, וממילא לא נתקיים כל דיון בה ולא היתה כל תגובה. גם מצד היהודים לא באה כל תגובה שהיא.

לעומת זאת טמון בהשערה זו, ואף בהשערה השניה, לפחות יסוד אחד סביר: הרצון להשפיע על דעת הציבור לקראת הגשמת תכנית התישבות בפנים המדינות. כפי שכבר נרמז, חזר בו כנראה דוהם מהתנגדותו לרעיון המושבות היהודיות — לפחות בתוך תחומי המדינות הגרמניות. כלום מן הנמנע הוא שפרסום 'האיגרת' נועד לעורר ממשלות מסוימות לפעולת קולוניזציה בשטחיהן הן — פעולה שלא דרשה מהן הכרעה עקרונית כה מעמיקה כהענקת אמנציפציה מלאה ליהודים?

על כל פנים ברוח זו הגיב פקיד פרוסי בכיר אחד: פרידריך פון שוקמאן פירסם מאמר בירחון ברלינאי ליבראלי, ובו קבע בפירוש את עמדתו (הפרטית), כי המלצתו של דוהם למתן אזרחות מלאה ליהודים תצומצם על אלה מהם בלבד, שיוכחו במושבות כפריות או עירוניות את כשירותם לעבודה יצרנית, שתזכם בהצלחה משקית ובאורח חיים תקין. לאחר שיקבלו את האזרחות, לפי הישגיהם האינדיבידואלי-

34. שם, עמ' 183 ואילך.

35. כפי שעושה המהדיר האחרון, לאם (שם, עמ' 176 ואילך).

36. לאם, שם, עמ' 177.

אליים, יוכלו אף לעזוב את המושבות, כשם שגם נוצרים יוכלו להתישב בהן, תחילה כמדריכים, ולבסוף אף בלא הגבלה.³⁷ אמנם שוקמאן לא התיחס במאמרו ל'איגרת', כי אם רק לספרו של דוהם; אך בהקשר שלנו אין לכך חשיבות, שכן מיד לאחר פרסום המאמר האחרון ניכרו הסימנים הראשונים — וכנראה היחידים — במישור הממשלתי לבחינת האפשרויות להתישבות יהודית בפנים המדינות.



זקני יהדות פרוסיה היו הראשונים שהעלו בפני ממשלת ארצם תכנית ליישוב חקלאי, כחלק מהצעותיהם לשיפור מצב היהודים. בתזכירם משנת 1787 הם כותבים: יש במדינה אדמות בור מרובות, שבהן יוכלו להתישב ולהתבסס בעלי רכוש בגובה של חמש מאות עד אלף זהובים. מתישבים יהודיים כאלה יביאו ברכה רבה יותר למדינה ממהגרים זרים. ואף כי 'אין להם לפי שעה הידע הדרוש להוציא מן האדמה פירות למיניהם', וגם אין להם 'למשך שנים אחדות המיומנות' והכוחות המספיקים לעבודת האדמה — הרי במרוצת הזמן ילמדו כל אלה. בהקשר דומה הציע תזכיר יהודי אחר משנת 1790 את המקצועות החדשים שבהם ישלחו ידם היהודים בפרוסיה: עבודת האדמה, המלאכות ואף העבודה כשכירי יום. בעלי התזכיר מדגישים עם זאת, כדי שלא יואשמו כמגשלים, כי יהודי לא יקבל לידיו משק איכרים ותיק.³⁸ אין לומר שממשלת פרוסיה הגיבה בחיוב על הצעות אלו, ובסופו של דבר לא יצא מהן מאומה.

בעת ובעונה אחת עם משא ומתן זה בפרוסיה, בדקה בצורה רצינית יותר ממשלתה של מדינה גרמנית אחרת — מדינת ליפה-דטמולד הקטנה — את האפשרות להקמת מושבות חקלאיות יהודיות בארצה. בשאלון מפברואר 1789 דרשה הממשלה מכל ראשי הערים והמחוזות את חוות-דעתם על שאלות משאלות שונות כדי לעודד ולקדם את היהודים' בדרכם לעבודה יצרנית. אחת מן השאלות ביקשה בפירוש לדעת, אם מוטב לישוב יהודים בקרב הנוצרים, או בכפר או במושבה משלהם. על כך נתקבלו אחת-עשרה תשובות. שש מהן שללו בתקיפות את יישובם הנפרד של היהודים, אך רק שתיים הכילו את ההגמקה הברורה, כי 'אין מקום למטרה זו, ואילו נמצא, היה מגיע לנתינים הנוצריים, שיותר ממאה מהם כמהים להתישבות'. שלוש תשובות נוספות פוסחות על הסעיפים: מחד גיסא יש במושבות תועלת רבה, אך מאידך גיסא אין השעה כשרה להקמתן. לא נאמר אף ברמז, מתי תכשר השעה לכך. רק שתי תשובות הצהירו במפורש, שרצוי להקים מושבות כאלה, אך בתוספת המפורשת, שישבו בהן רק חקלאים ולא בעלי מקצוע אחרים.³⁹ עד כמה שניתן לקבוע, היו אלה כל הדיונים במישור הממשלתי בדבר המושבות היהודיות בגרמניה.

37. F. v. Schuckmann, *Berlinische Monatsschrift*, January 1785, pp. 50—59.
38. מובא כאן לפי: S.B. Weinryb, *Der Kampf um die Berufsumschichtung*, Berlin: 1936, pp. 16—20

אך הרושם הציבורי של הרעיון עדיין לא פג, ומגרמניה עברו הדיו לאלזאס הצרפתית. שם מצאו תעלולי האנטישמיים של פרנסואה הל המשך בקונטרסו של 'Foissac', אשר הוצע בשנת 1786 להגלות את יהודי אלזאס ולישבם בפרובינציות הצרפתיות המערביות על אדמות בלתי מעובדות.⁴⁰ גם תשובות אחדות על שאלות-הפרס הידועות של האקאדמיה במץ בדבר האמצעים להגברת יעילותם ואושרם של היהודים, העלו הצעות דומות, אם כי בשימת הדגש על המושבות הצרפתיות מעבר לים, ואחת מהן — הקצרה מכולן, פרי עטו של משפטן במץ — סיכמה בפסוק אחד את השקפות מחברה: יש להגלות את כל היהודים לשממות גיאנה הצרפתית.⁴¹ אפילו בימי המהפכה הצרפתית לא ירדו הצעות מעין אלו מסדר היום: עיריית שטראסבורג, שחששה מפני מגמות השוויון שרווחו באספה הלאומית, החליטה להגיש כתב מחאה לגוף המחוקק הפאריסאי, ובו הצעה אלטרנטיבית לשוויון האזרחי:

[היהודים] לא יחיו עוד במעורב עם הנוצרים בערים ובכפרים, אלא [ירוכזו] במושבות משלהם, שייקראו לפי בחירתם ירושלים חדשה, בית-לחם חדשה וכו' [...]. שם יעסקו במלאכות [...]. רק נפש נוצריה אחת חייבת לשבת בבית-לחם זו: מוכתר שישגיח, לבל יתערב הרב יותר מדי בענייני משפט [...]. וידאג, לבד מזאת, גם לנקיונם האישי של בני העם המלוכלך בדרך-כלל [...].⁴²

עמדה זו, בעלת האופי הראדיקלי והגזעני,⁴³ היתה מכאן ואילך לסימנן האופייני של כל ההצעות בדבר ייסודן של מושבות יהודיות. למשך כעשרים שנה הוגשו הצעות כאלה, תוך ערבוב התחומים בין מושבות פנים ארציות לבין מושבות שמעבר לים, כשאך מגמה אחת מאפיינת את כולן — זו המגמה שהופיעה כבר בפראג ובווינה ב-1781 ושנשנתה באלזאס בערב המהפכה — להרחיק את היהודים כליל מקרב הציבור הלא-יהודי.



בגרמניה הופיעו כל אפשרויות ההרחקה — לארץ-ישראל, למושבות מעבר לים ואף למקומות שוממים בפנים המדינה — בקונטרסו הראשון של חלוץ האנטישמיות המודרנית בארץ ההיא, קפ"ו גראטנאור, שראה אור בשנת 1791, כלומר בעצם ימי האמאנציפציה האינדיבידואלית המלאה בצרפת.⁴⁴ המחבר מסתתר מאחורי שם-העט 'קוסמופוליט' ומסווה את מקום הופעתו של הקונטרס בכינוי 'גרמניה', וזאת

40. על המחבר (Foissac = Aubert-Dubajet) ועל שנת הופעתו ומקום הופעתו של הקונטרס: Hertzberg, *Enlightenment*, pp. 289—290, 329—330.

41. שם, עמ' 333.

42. Schlözers, *Staats-Anzeigen*, XVIII (1793) p. 499. וגם: XV (1791), pp. 439—478.

43. גם על הכינוי הזה, השווה: Hertzberg, *Enlightenment*, Chap. X.

44. [Karl Wilhelm Friedrich Grattenauer], *Über die physische und moralische Verbesserung der heutigen Juden — Stimme eines Kosmopoliten, Germanien* [Leipzig] 1791 (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 274).

לא בלי כוונה מכוונת: הוא מבקש להסתייג מגל 'הפאטריוטיזם' של הסאנקילוטים בצרפת ודוגל בניגוד לזה ב'אופי הלאומי הטבטוני'⁴⁵ החייב לחלוש אף על הטיפול ביהודים. אחד מקווי היסוד של האופי הזה הוא הבוז ל'סנטימנטים של הסובלנות, כפי שהדגישו אותם האנשים מסביב לכריסטיאן וילהלם דוהם. לפיכך הוציא את דינו על היהודים בקריאה הנמרצת 'הלאה, ממזרי האנושות'.⁴⁶ עם זאת עדיין לא רחק במידה כזאת מן 'הרחמים הנוצריים', שימליץ כבר אז על השמדתם הגמורה. תחת זאת הוא טוען:

הפתרון הטוב ביותר יהיה לשלחם כולם שוב לארץ כנען, בתנאי שהשולטן הגדול יסבול אותם שם; ואם לאו — ואם אין לכם מפרץ בוטאני [מושבת פושעים באוסטרליה], כדי להגלותם שמה [...]. ובכן תנו להם, מתוך רחמנות נוצרית, שיגורו ביניכם ביישוב נבדל ובמספר קטן [...]. תנו להם למחיתם אדמות שוממות למען יעבדו ויפרו אותן; תנו להם לתקן דרכים, ליבש בצות, ולעבוד בחומר ובלבנים כמו במצרים, כדי שיקדמו בדרך זו את תרבות הארץ.⁴⁷

דומה, שלא באקראי מנה המחבר את הפתרונות הטריטוריאליים בסדר המיוחד משל — מכנען, דרך אוסטרליה, ועד ל'פתרון-הדחק' של מושבות פנים ארציות — אלא ביקש להביע בכך את סדרי העדיפות הנראים לו. בין כה וכה מזדקרת לעין העובדה שדילג על ארץ ההגירה היחידה, שהיתה סבירה בתנאים דאז, על צפון אמריקה, שוב מסתבר, ששונאי ישראל לא התכוונו בהצעותיהם לפתור באמת את בעיית היהודים. רצונם היחיד היה להסית את האוכלוסיה נגדם ונגד תביעתם לזכויות. בכתביו המאוחרים לא חזר גראטנאור אל רעיון ההתישבות היהודית. גם אחרים, שניסו לחדש את הדיון בנושא בעשור האחרון של המאה ה'י"ח,⁴⁸ לא מצאו כל הד בגרמניה. וזאת לא דווקא משום שהגרמנים התלהבו מן הדוגמא המהפכנית של צרפת, שגרסה שוויון לכל יושבי הארץ, אלא אדרבה — משום שסופרים גרמניים

45. להסברת ההגדרות של 'קוסמופוליט' ו'פאטריוט' הנראות במבט ראשון כמזותרות, יובא כאן קטע מתוך הרצאתו של פרופ' יעקב ברנייס, בנו של החכם יצחק ברנייס, על 'קוסמופוליטיות בזמן העתיק' (עזבון ברנייס, אוסף כתבי-יד של אוניברסיטת בון, כרך 955): 'שם הכבוד הנוכחי פאטריוט [...] היה אז כינוי גנאי בעיני האזרח מן השורה, כי הוא חל רק על העבדים, שיש להם פאטריס [מקום מוצא] אך אין להם פוליס [חטיבת השתייכות פוליטית] [...] גם עתה שוררת בפאטריוטיזם ההמוני הרוח הגסה של "לאנדסמאנשאפט" [תודעת המוצא מחבל מסוים], כאלמנט נאטוראליסטי, עבודתי, בלתי רוחני [...] הפאטריוטיזם שלנו [שהוא תחושת המולדת] אפשרי רק במערכת של מדינות גדולות המתקיימות בתלות הדדית [...] בזמן העתיק היה הפאטריוטיזם נאטוראליסטי, גס, וסימן התגים חסרי ההשכלה. המשכיל האמיתי היה קוסמופוליט [...]'.
[Grattenauer], *Verbesserung*, pp. 23 f.

46. שם, עמ' 58. ההרגשה שלי.

48. למשל התרגום הגרמני של תזכיר עיריית שטראסבורג (ראה לעיל), שהופיע ב-*Schlözers Staats-Anzeigen*, XV (1791), pp. 439 f., XVIII (1793), pp. 498 f.

החלו, דווקא אז, להעביר את נקודת הכובד בדיונים על השאלה היהודית: לא עוד שמו את הדגש על היהודים כפרטים, אלא על היהדות כתופעה קולקטיבית.⁴⁹ אפילו המיעוט הקטן של פובליציסטים שנטו חסד למהפכה הצרפתית, כאוגוסט פרידריך קראנץ (Cranz) ואנדריאס רים (Riem), שהיו מוכנים להיאבק על זכויותיהם האזרחיות של היהודים כפרטים,⁵⁰ הסתייגו מן היהדות המסורתית, מכיוון שזאת נראתה להם כריאקציונית וכמורדת-אור. שני האנפים האלה לא רצו אפוא לדון אז בהקמתן של מושבות יהודיות בפנים הארץ, כי שניהם דגלו בפתרונות ראדיקליים יותר, אם לחיוב ואם לשלילה, אך להם ולאנשי הימין נראתה ההגירה מרצון של היהודים לארצות מעבר לים כאפשרות סבירה: 'מי מונע מהם ללכת ולבקש להם ארץ, שבה יוכלו ליהנות מחירות גמורה ומזכות האדם לגור ברחוב מואר, בריא ורחב-ידיים?'⁵¹ מושבות בפנים המדינות הגרמניות נותרו אפוא לפליטה לדוברי החוגים 'המתונים', כאפשרות להשתמש מהענקת זכויות לאלתר, וכהצדקה להמשך מדיניות 'החינוך' והפרודוקטיביזציה כלפי היהודים.

אחד מאלה, כריסטיאן פרידריך סינטניס, תיאולוג בעל רצון טוב, חשב אפילו כי ניתן, דווקא בנסיבות המדיניות של שנת 1798, לעשות התחלה לקולוניזציה בשטחים הגרמניים ממערב לנהר ריינוס, שעמדו אז תחת שלטון צרפת; מכל מקום כלל בין 'האיגרות' שהוציא לאור בשנה ההיא, גם אחת על היהודים. האיגרת שהכילה תכנית ליישוב היהודים בתוך הארץ (הכבושה), בירכה על 'הגשמת המגמה להקל על גורלם של היהודים במדינה'. היא הופנתה אל 'יועץ הלשכה והאנושיות O. M.⁵² ניתן לזהות M. כמאגנצה, אך שמו של היועץ בעל התואר הפיקטיבי והלגלגני במקצת אינו ניתן לזיהוי. התכניות שהוצעו באיגרת לא היו מעשיות במיוחד. נאמר רק, שבחבלים רבים נותרו, מאז מלחמת שלושים השנה, שטחים שוממים, בהם יוכלו להיקלט היהודים. שם יוכלו לשמור שבת ולפעול למען תיקונם הרוחני והגופני. ביקורת אוהדת וקצרה באחד מכתבי-העת הספרותיים⁵³ נשארה ההד היחיד להצעה זו.

עם שוך הסערה המהפכנית, בשנים 1802—1804, שוב נזכרו שונאי ישראל אחדים, שלא מן הקיצונים, ברעיון המושבות היהודיות.⁵⁴ מבלי להוסיף עליו כל חידוש. ייתכן שהדחיפה יצאה מדיוני המועצה המחוקקת (Reichstag) ברגנסבורג, שבה נקבעו סדרים מעשיים חדשים לנסיכויות גרמניה. אפס, עם התחדשות המלחמות

49. הראשונים היו הפילוסופים קאנט ופיכטה. השווה יעקב כ"ץ, 'קאנט והיהדות', תרביץ, מא (תשל"ב), עמ' 219—237. לספרות האנטי-יהודית חדרה גישה זו מיד, והשווה: Eichstädt, *Bibliographie*, Nos. 278, 281, 287, 288, 290, 309

50. שם, מס' 85, 95, 134, 289, 311, 317.

51. G.H. v. Berg, *Staatwissenschaftliche Versuche*, II, Lübeck 1795, pp. 233—235.

52. *Briefe über die wichtigsten Gegenstände der Menschheit*, Geschrieben von R. und herausgegeben von S [intenis], IV, Herbst 1798, pp. 1—36 (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 293)

53. *Neue allgemeine deutsche Bibliothek*, LI¹ (1800), pp. 263—265.

54. למשל: Eichstädt, *Bibliographie*, Nos. 235, 376, 546.

הנאפוליאוניות, שגרמו להפסקת רוב הדיונים האידיאולוגיים, נדחקו גם הוויכוחים על השאלה היהודית לקרן-זווית, ואתם ההצעות בדבר מושבות היהודים.⁵⁵



הרומאנטיקה והלאומנות, שעלתה כפורחת בימי 'מלחמת השחרור' נגד נאפוליאון ולאחר קונגרס וינה, ליבו מחדש את ההתקפות על היהודים ועל הזכויות שזכו להן בינתיים במדינות רבות בגרמניה. המתקיפים השמיעו במספר גדל והולך הצעות ליישובם של היהודים — והפעם במגמה חד-משמעית: לא עוד בפנים המדינות תקומנה המושבות, כי אם מעבר לים, ובעיקר בארץ-ישראל!

משלושה-עשר החיבורים שהזכירו את הנושא בשנים שבין 1816 ובין פרעות הפ"ה ב-1819, היה רק אחד ששלל אותו כליל,⁵⁶ וזאת משום שממילא ביקש לשלול מן היהודים כל זכות לרכישת מקרקעין. חיבור שני חייב אמנם קולוניזציה פנימית,⁵⁷ אך הציע להקים קולוניות דווקא למומרים, ולא ליהודים, בהסתמכו על תכניות דומות של הצאר אלכסנדר הראשון ברוסיה. רק קול בודד מבאואריה צידד בזכותן של מושבות יהודיות בתוך אותה מדינה,⁵⁸ ואילו כל שאר עשרת החיבורים העלו על גס את ההתישבות בארצות הגירה כמוצא יחיד ליהודים.

שלושה הציגו את אמריקה כ'ארץ הבחירה',⁵⁹ אך שבעת הנותרים, כלומר יותר ממחציתן של כל התכניות, הציעו לשלוח את היהודים לארץ-ישראל. הירועה מביניהן היא ההצעה הארסית-לגלגנית ב'אספקלריית היהודים', פרי-עטו של הוגנט פון ראדובסקי:

הנכון ביותר יהיה אפוא להביא את זרע אברהם [...] כולו למעברה ומשם לארץ היעודה [...] באלפים אחדים של תותחים אפשר יהיה לדחוף את השרצים דרך תורכיה, ובני אברהם יוכלו אף הם להזיז את אחיהם למחצה,

55. לא הוזכרו כאן הנקודות היהודיות שבמדיניות נאפוליאון בונאפארטה, כלומר תכניותיו ביחס לארץ-ישראל, וגם ענייני אסיפת הנוטאבלים והסנהדרין, וזאת משום שבעיותיה של הראשונה חורגות ממסגרת הדיון כאן ומצאו הד בגרמניה רק ב-1815, ומשום שבעיות הנושא השני אינן נוגעות לכאן כלל.

56. *Was soll bei der neuen Verfassung aus den Juden werden?* [Frankfurt 1815] (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 735), p. 26

57. *Die Judenschaft von Frankfurt und ihre Rechte 1817* (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 751), p. 52

58. Th. A. Scheuring, *Das Staatsbürgerrecht der Juden*, Würzburg 1819 (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 1436, pp. 62 f.)

59. A. Fröhlich, *Noch etwas über das Judentum und die Juden*, Gotha 1817 (Sonderdruck aus *Allg. Anzeiger der Deutschen* (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 641), p. 34; 'Die Juden in Europa und im freyen Amerika', *Allg. Anzeiger der Deutschen*, Gotha 3.9.1816 (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 597); Weissen-Becker, *Die Christen und die Juden*, Frankfurt 1819 (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 686) pp. 84 f. 98 f.

את בני ישמעאל הנימולים, ואנחנו יכולים היינו לכבוש את קושטא מבלי לשפוך טיפת דם [...] ⁶⁰.

אין צורך להעמיק ולחקור בפרי מורעל זה של ימי פרעות הפהפ. האזכורים האחרים של מדינת היהודים בארץ-ישראל, כולם מן השנים והימים שלפני הפרעות, הם מעניינים יותר, אף כי לא בהכרח רציניים יותר מהווייתו של הונדט פון ראדובסקי. מתוכם ניתן גם לעמוד על הגורמים, שהעלו את רעיון ארץ-ישראל לעמדה נכבדת בדיונים על שאלת היהודים: בראש ובראשונה מזדקרת האידיאולוגיה העממית-לאומית (volkstümlich, völkisch) שניעורה בגרמניה, בין בניגוד ובין כהשלמה לאומנית לאידיאולוגיה הקודמת של מדינת המעמדות הנוצרית. השלכות הלאומנות החדשה על בעיית היהודים משתקפות בניסוח תמציתי מדבריו של פרופסור אחד בכתב-עת חשוב של התקופה:

היהודים [...] הינם בעינינו, עיני האירופים, עם זר שאינו מתאים אלינו בשום אופן ופנים. שני הצדדים [...] יוושעו בצורה המהירה ביותר, אם יותן להחזירים שוב לארצם [...] שם יוכלו לערוך את העבודה בבית המקדש [...] על פי דרכם, אך יצטרכו גם לעבוד את האדמה...⁶¹

בד בבד עם גורם זה מתגבר בגרמניה המאבק נגד 'מושגי הסובלנות [...] השטחיים והאמיתיים רק למחצה [...] שיותר מדי מהם הפיץ שלטון הצרפתים'⁶² מוטיב זה של דחיית הסובלנות הופיע אמנם כבר מאז 1789 בספרות האנטי-יהודית, אך עתה ניתן לו כוח מחץ חדש על-ידי הרוח הגרמנית-לאומנית התוקפנית, שבחרה לה 'כאויב מורשתי' את צרפת ואת נאפוליאון — ואת היהודים. אלה האחרונים מזוהים היו עתה בעיני הלאומנים הגרמניים עם הבונים החפשיים ועם צרפת הבונא-פארטיסטית; והשמועות על תכניותיו של נאפוליאון לחידוש המדינה היהודית, שהחלו נפוצות בו-זמנית בגרמניה, שימשו 'ראיה' ודבק לצירופם של 'האויבים' לתערובת מזוהה, שזכתה — למרות העדרו המוחלט של ביסוס היסטורי — למידה כזאת של אמינות עד אשר אפילו כתב-עת 'ליבראלי' בוויימאר, עירו של גיתה, העז להביא לפני קוראיו קטע מן הסוג הבא:

כשם שידע נאפוליאון לבצל את הכל לקידום תכניות ההאחדה שלו, כשם שרתם בצרפת את לשכות הבונים לעגלתו, כשם שרדף את הבונים החפשיים הוותיקים בגרמניה וכפה תחתם על השליטים הגרמניים את הלשכות שהיו

H. v. Radowski, *Judenspiegel*, Würzburg 1819 (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 687), p. 146

Ch. H. Pfaff, 'Über das Verhältnis christlicher Regierungen und Staaten gegen die Juden', *Kieler Blätter*, 1819, I², pp. 122—162

A.E.J.F., 'Aufschlüsse über die Verhältnisse der Judenschaft zu und aus der freien Bundesstadt Frankfurt', *Nemesis* (ed. Heinrich Luden, Weimar), VIII¹ (1816), pp. 33—38

מסונפות 'לאורינט' שלו⁶³ [...] ואף כי כל אלה הטביעו רישומם לעת עתה רק בדמוזמי החשיכה, בכל זאת הריח חלק מן היהדות ("Juden-schaft"), מה מאלה ישרת את טובת ישראל. הם היו עד מהרה לבונים חפשיים... ולמעשה נעשו כלי שרת בידי של סאווארי [שר המשטרה של נאפוליאון], כדי להבטיח לעצמם את הסיכוי שנאפוליאון הקורסי יהיה להם, במקומו של כורש... למשית.⁶⁴

המחבר הבטיח, שיוסיף לנקודה האחרונה 'יסוד חשוב ביותר, שכמוהו טרם נשמע, במוסף B למאמרו, בעוד שישאיר לעת עתה את הראיות הממשיות 'בידיים בטוחות'. ואולם העורך לא הדפיס את מוסף B המובטח, בתירוץ הסתמי, שאולי יפרסמו באחד הגליונות הקרובים. נראה שתוכנו היה דמיוני מדי, ואין כיום אפשרות לקבוע את מהותו אלא אם כן ישוער כי כלל נוסח נאמן או בדי מכרוז או מכרוזיו של נאפוליאון אל היהודים (ואל הערבים) מימי מסעו בארץ-ישראל ב-1799. ואכן ניתן ללמוד מתוך המוסף A, שנדפס בסיומו של המאמר דלעיל, כי בגרמניה רווחה אז ההנחה, שאכן גילגל נאפוליאון תכניות להחזרת היהודים לארצם, והנחה זו נסתייעה הן בעובדה של כינוס הסנהדרין ב-1807, והן ברמיזים סתומים על תכניותיו הפור-ליטיות של בונאפארטה ב-1799. בסך הכול הכיל גספף A רק את תמציתו של כתב-פולסטר אנטי-יהודי גוסף (מן העיר פראנקפורט), שפסגת טיעונו באה לידי ביטוי בקטע הבא:

ועוד היינו מאחלים, כי בעלי הברית הנעלים וכל שאר המעצמות האירופיות ישימו קץ לאנדרלמוסיה היהודית באירופה כולה וישאו ויתנו עם התורכים, למען תיפתח בפני בני כנען המפוזרים ארץ הבחירה הישנה שלהם. שם יוכלו ליהפך מחדש לעם הבחירה של אמת [...].⁶⁵

כל ההצעות האנטי-יהודיות לפתרונה הראדיקלי של שאלת היהודים בדרך של הרחקתם לארץ-ישראל, וכן רקען האידיאלוגי, סוכמו בצורה הקצרה והממצה ביותר בכתב-פולסטר אחר, שהופיע כמעט בעת אחת עם הקודמים. שם נאמר:

הידד, אם משיח-בונאפארטה יובילם שמה, הידד לארץ-ישראל (Palästina) ! ואת, מולדתי הגרמנית, היותה ותפללי, לבל תיכנעי לפיתוי ולייסורי מצפון ! היהודים הם עם עז, אך ורק תחת שמי מולדת אבותיהם. ארץ-ישראל חייבת

63. הכוונה ללשכת-האם הצרפתית. על הנושא השווה 'י כ"ץ, בונים חפשיים ויהודים, ירושלים תשכ"ח, בעיקר פרק ד, ה. אך יש להעיר, כי הקטע המובא כאן אינו הולם בדיוק את התזות היסודיות של הספר הזה, הגורס, כי הצירוף 'יהודים ובונים חפשיים' נוצר רק בתקופה מאוחרת יותר.

A.E.J.F., 'Aufschlüsse', pp. 34 f. 64

65. [Jucho & J. I. v. Gerning], *Ansichten und Bemerkungen über die bürgerlichen Rechts-Verhältnisse der Juden in der freien Stadt Frankfurt a.M.*, Nemesis : Deutschland 1816 (Eichstädt, *Bibliographie*, No. 740) ההבאה מתוך:

VIII¹ (1816), p.48

לקלוט אותם, את החלכאים, המשועבדים, המפוזרים. שם כור מחצב-
תם [...] .⁶⁶

אין שום פליאה בעובדה, כי רובן של תכניות ארץ-ישראל באו מן הערים החפשיות ליבן ופראנקפורט, שהפכו את החירות, שלה זכו היהודים בימי ההשפעה הנאפולי-אונית, באורח שרירותי ובמהירות מירבית לעבדות מחודשת. קשה יותר להסביר, מדוע התרכז חלק אחר מן הפרסומים דווקא בשני התקופונים הליבראליים (Nemesis ו־Oppositionsblatt), שראו אור בוויימאר, בירת הדוכסות הגדולה סאקסוניה-וויימאר, העיר שנתפרסמה אף כמרכז התרבות הגרמנית, בעיקר בזכותו של גיתתה. להסברת התופעה הזאת ניתן אולי להצביע על שני גורמים: הדוכסות היתה עד לקונגרס וינה כמעט ריקה מיהודים, ואז זכתה על-פי החלטותיו לתוספת שטחים — ואתם לתוספת אוכלוסין של קרוב לשלושת-אלפים יהודים. הדעת נותנת, שגידול פתאומי זה של האוכלוסייה היהודית עורר שימת-לב מרובה וזרע מבוכה מסוימת בלבם של רבי המדינה הקטנה.

גורם אחר נעוץ כנראה בחופש העיתונות, ששרר בדוכסות על פי חוקתה משנת 1816, ואילו בכל יתר מדינות גרמניה השתלטה הצנזורה על כלי המבטא הציבוריים. כך ניתן היה להדפיס בוויימאר דברים שפרסומם נמנע במקום אחר בתוקף עפרונו של הצנזור.

בין כה וכה הגיעו ההצעות בדבר המושבות היהודיות ובדבר יישוב ארץ-ישראל לידי שיא שאין דומה לו בכל התקופה, דווקא בעיתון הוויימארי Oppositionsblatt מיום 20 ביולי 1818, עם הופעת מאמר גדול בן שישה טורים, אשר מילא כמעט עד תום את המוסף מספר 62. המאמר עלום-השם, שהובא ללא כל הערה או הסברה מצד המערכת, נשא את הכותרת: 'בן ישראל אל אחיו',⁶⁷ וצורתו היא צורת כרוז אל היהודים לקום ולהתארגן, להקים צבא, לכבוש את ארץ האבות ולהתנחל בה תחת שלטון יהודי. הכרוז פותח במשפט הנוקב: 'כאלפיים שנה נמשכת הגלות שהוגלינו בידי טיטוס אספטיאנוס [...]'. והוא מסתיים במלים רוויות האסוציאציות:

בני כנען, העלו על ראש מחשבותיכם את מולדתכם. אתם, בעלים בעמיכם, ראשונים בכוח רכושכם בקרב אחיכם, התכנסו, היוועצו, החליטו! כי לא לנצח ייחר אפו של ה' לגזור על נפוצותיגו. הקץ יבוא לגלותנו — אם אך נרצה.⁶⁸

אין להשתאות, כי ביבליוגראף אנטישמי ראה במאמר זה כרוז קדם-ציוני ממקור יהודי וסיכם את תוכנו במלים הבאות: 'תעמולה לשיבת היהודים לארץ היעודה ולהקמת צבא יהודי לאומי לשם מטרה זו'.⁶⁹

⁶⁶ *Luthers und von Herders Stimmen über die Juden — Nebst einem Epilog, Deutschland [Lübeck] 1817*

⁶⁷ Eichstädt, *Bibliographie*, No. 668, Cols. 488—493.

⁶⁸ שם, טור 493. ההדגשה במקור.

⁶⁹ Eichstädt, *Bibliographie*, p. 55.

ושמא צדק? שמא גרמו סוף כל סוף בעלי הרצון הטוב, שהטיפו לפני המהפכה הצרפתית להתישבות יצרנית ומחנכת, ואחריהם בעלי-הצדיה, שביקשו עם המהפכה ולאחריה להרחיק את היהודים אל מעבר-לים — שמא גרמו הצעות אלו להד יהודי תקיף? שמא העז מי מהם להראות לאחיו, שאחזה בהם חרדה ערב סערות הפ-הפ, דרך לצאת מן הסבך, וקרא להם להפגין — לנוכח האיום הגלוי לקיומם הפיסי — את הרצון הגאה למעשה הגואל?

למגינת הלב אין לומר, כי כך היה הדבר. ככל שניתן לקבוע, לא קמה כל יומה יהודית קולקטיבית להגירה ולהתישבות עד לשיקולים של חברי 'האגודה לתרבות ומדע של היהודים' בברלין, שהתנהלו בהקשר לתכניותיו של מרדכי עמנואל נח,⁷⁰ ושנידונו לעקרונות. הכרוז בעיתון הוויימארי אינו אלא תעמולה אנטי-יהודית, ואחרי שהקורא יתגבר על הרושם התמהוני הראשון, יתגלה אופי זה על נקלה מבין השיטין, ולמרות מלות העידוד הארעיות ליהודים, מזדקרת גישה חסרת הודדות ואף עוינת; יש בתוכן אי-דיוקים היסטוריים על עברו של ישראל, והסגנון מתובל בחיקויים למה שנראה למחבר כ'סגנון יהודי'. ומעל לכל — המחבר משתמש לביסוס טיעונו בביטויים הלאומניים-גזעיים, שהחלו רווחים אז, כגון 'זכויות העם' (Volksrechte), או 'אופי לאומי' (National-Charakter), ואף סממני האידיאולוגיה האנטישמית-המודרנית המתגבשת אינם חסרים. מטבעות-לשון לציון מעמדם של היהודים בחברה ובמדינה, כמו 'כוח הכסף', 'תוקף ההשפעה', מצביעות על מגמות היסוד של המחבר.⁷¹ מי היה מחבר זה? אף כי אי-אפשר לתת תשובה מדויקת לשאלה זו, ניתן לשער כי יד עורכו של ה-*Oppositionsblatt*, פרידריך אוגוסט רידר (Rüder) היתה בעניין, שכן אחרת לא היה מפרסם את המאמר ללא הערה מטעם המערכת על אופיו הפיקטיבי, ולו אף בצורת הסברה לאחר המעשה. ואם יתמה הקורא של היום על כי עיתון ליבראלי פרסם אז התקפה סמויה על היהודים, עליו לשים אל לב, כי הליבראלים לפני מהפכת 1848 טרם נקטו עמדה אחידה לטובת הפתרון האמנציפטי-טוריי-אינדיבידואלי של הבעיה היהודית. יתכן מאוד אפוא כי אדם שנחשב בגרמניה של 1818 כליבראלי בשאר העניינים, לא השלים עם האינטגרציה המלאה של היהודים במערכות הכלכלה והחברה של ארצו.

משזהו מגישה זו בא לידי ביטוי ברור במאמר הנ"ל: אמנם יש בו דברי שבח לכוח היהודים ולאפשרות הרגרציה שלהם, ואפילו הכרה בכושרם הצבאי (שאותו שללו שונאיי-ישראל שלילה עקרונית); יש בו גם הערכות פוליטיות נכונות על חולשת האימפריה העות'מנית ועל אינטרסי המעצמות בפירוקה, ועל רקע זה הוא הוזה אף את טיפוחה של מדינה יהודית בארץ-ישראל — אך בתוך כל אלה מזדקרת מגמתו היסודית, להרחיק את היהודים מגרמניה ומאירופה.

70. השווה: S. Ucko, 'Geistesgeschichtliche Grundlagen der Wissenschaft des Judentums', *ZGJD*, V (1934) pp. 1 f.; H.G. Reissner, *Eduard Gans*, Tübingen 1965, pp. 61, 83 f.

71. על קווי האופי של האנטישמיות הפוליטית בהתהוותה, השווה: טורי, מהומה, פרק ד.

במטרה זו לא נבדל אפוא המחבר — יהיה ליבראלי ככל שיהיה — משונאי ישראל הארסיים ביותר, ואין תימה, כי התגובה היחידה על פרסום 'הכרוז הציוני' באה משורותיהם של האחרונים, בכתב-פולסטר מרושע במיוחד. הכוונה היא ל'איגרת מופלאה של הרבי הגדול רפונה [רב הוגא?] בן יהודה, [...] שנכתבה בירושלים שנת תקע"ט לפ"ק, ובה 'קריאה יוצאת מן הכלל אל כל בני ישראל לקום ולרשת את ארץ הקודש ירושלים'.⁷² אמנם הביבליוגראף האנטישמי מיחס גם את החיבור הזה למחבר יהודי, אבל כאן הוא טועה טעות גסה. מי שרק מדפדף בקונטרס, יכול לגלות מיד כי הוא נושא אופי אנטי-יהודי וידוני. תוכנו מפתיע בכך, שאין בו אלא פאראפראזה מילולית כמעט של 'הכרוז הציוני' 'הליבראלי', אלא מה שהוסתר שם וניתן רק במרומז, הובלט כאן בדרך הכתיבה המחוצפת. כללו של דבר — המקור וחיקוי מוכיחים, שרק כפסע בין שנאת ישראל הגסה ובין התנגדותם האידיאולוגית 'העדינה' ליהודים מצד אנשים שלגבי עניינים אחרים דוגלים בדעות מתקדמות.

אכן, איגרתו של 'הרב הירושלמי', שהודפסה במינכן, לא טרחה להמציא משהו חדש, אלא העתיקה קטעים שלמים של החיבור הקודם, בלשון עילגת ונלעגת ומטובלת בביטויים יידיים-עבריים משובשים. מחברו שינה רק במקומות מעטים את טיעונו של המקור; הוא הוסיף — כיאה לעוקב אחרי הספרות האנטי-יהודית מאז 1815 — את נאפוליאון לתכונה הצבאית של המסע לכיבוש ארץ-ישראל:

אנו נושאים ונותנים עם אנגליה, אנו רוצים מהם את נאפוליאון, שילמדנו קוראז' [...] אנו נקנה גויים עניים [...]. ונשלם להם מחיר טוב, טוב מאוד [...] כי לכשיירו התורכים, שיירו בגויים ולא בראשינו.⁷³

וכל כך למה? שונא ישראל זה, כאחרים, לא יכול היה להודות באפשרות של מסע צבאי יהודי מוצלח, כשם שלא ראה עצמו מחויב להתעמק בקונסטלציה הפוליטית מסביב לתורכיה, אלא העדיף לתקוף את אנגליה ולצרפה לנאפוליאון ולצרפתים כבעלי ברית ליהודים. רמזים ל'קשר' בין-לאומי יהודי, שעליו מסתמך כביכול הרבי באיגרת, בקוראו את אחיו למעשים, משלימים את החיבור, המסתיים בתפילה כמעט מסורתית לבנין ירושלים — כיאה לרב שבפיו הושמו כל שאר הדברים. קאריקאטורה ארסית זו של הכרוז הקודם מוכיחה ביתר שאת, שגם המקור וגם החיקוי לא היו אלא תעמולה נמרצת להרחקת היהודים ממדינות איירופה, ובפרט מגרמניה.



עם פרעות הפיהם נעלמות התכניות ליישוב יהודים, למשך תקופה ארוכה מן

*Wundervolles Schreiben und ausserordentliche Aufforderung des grossen 72
Rabiners Rephuna ben Jehuda an alle Juden der Erde, sich aufzumachen
um das heilige Land Jerusalem zu erobern, Geschrieben Jerusalem [Munich]
5579 nach Zählung Israels*

73 שם, עמ' 13—14.

הוויכוחים על שאלת היהודים בגרמניה.⁷⁴ במקודה זו ניתן אפוא לסכם את 40 האזכורים של מושבות יהודיות בתקופה שבין 1778 לבין 1819 : מבחינה כרונולוגית התרכזו התכניות בעיקר בארבעה תחומי זמן קצרים : בימי 'תעודת הסובלנות' של יוסף השני והפולמוס מסביב לחיבורו של דוהם על תקנתם האזרחית של היהודים (1781—1783) ; בצרפת ערב המהפכה ובשלהב הראשון (1787—1791), לרבות הדי פולמוס זה בגרמניה (1793) ; בגרמניה עצמה בימי הרייכסטאג של רגנסבורג (1802—1804), ולבסוף בשנים מאז קונגרס וינה ועד לפרעות הפ"הפ (1815—1819).

במקביל לתקופות השונות השתנה גם מרכז-הכובד האידיאולוגי והטיפולוגי של תכניות ההתישבות : עד 1783 הושם הדגש על התישבות פנים-ארצית ברוח המדיניות הממלכתית הנאורה והפיסיוקראטית. מושבות בארצות הים נזכרו רק במדיניות האבסבורג, ואזכור ארץ-ישראל נפלט עדיין רק מדמיונו של המשורר שילר. בתקופה השניה גבר, בעיקר באלזאס, משקלן של ההצעות לשילוח היהודים אל מעבר-לים, ולעתים נקבו שונאי-ישראל גם בשם 'יהודה חדשה' או ארץ כנען, אך בלי שעמדו מאחורי 'ההצעות' מסוג זה כל דחיפות וכל תוקף. בשנים 1802—1804 נסבו האזכורים שוב מסביב למושבות בפנים המדינות, והפעם בצורה אנטי-יהודית מובהקת. מגמות החינוך והפרודוקטיביזציה נעלמו והלכו מסדר הדיונים, עד שנש-תכחו כליל בתקופה האחרונה, זו שקדמה לפרעות הפ"הפ. אז התגברה הנימה הלאומנית-אנטישמית, ומושבות בארצות מעבר לים, ואפילו — ובעיקר — מדינה יהודית בארץ-ישראל הועלו על נס בתכסיסי תעמולה מרושעים, שכוונתם היתה אחת : הרחקתם הגמורה של היהודים מארצות מגוריהם באירופה, כמעין רמז ראשון לפתרון הסופי העתידי להתגבש.

74. היה יוצא מן הכלל במדינת וירטמברג בשנת 1828. אז נידונה שם חוקת יהודים חדשה, ובפולמוס הציבורי סביבה הופיעו שתי המלצות ליסד עיר יהודית ומושבה יהודית נפרדת : Eichstädt, *Bibliographie*, Nos. 1491, 1492